

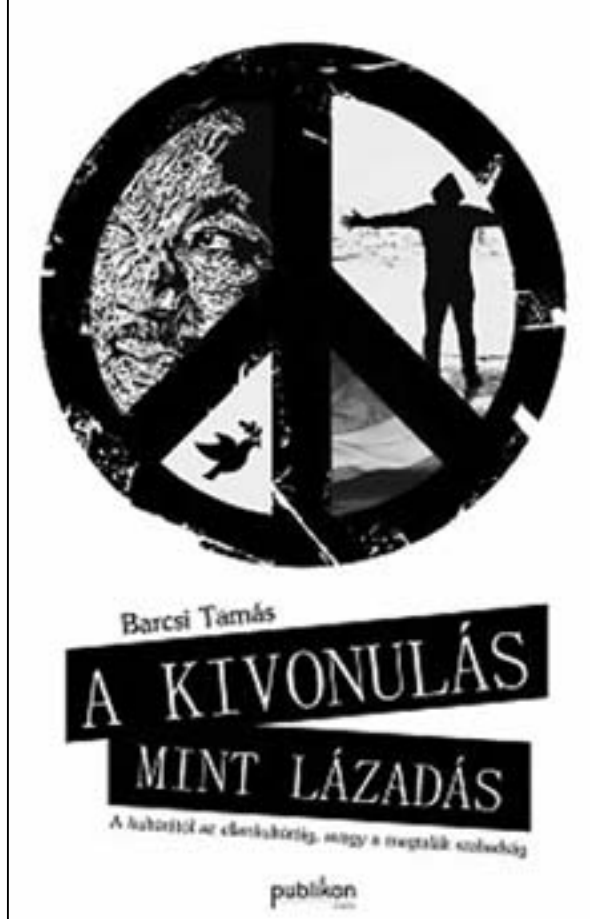
Farkas Szilárd

A lázadás lehetetlensége

(Barcsi Tamás *A kivonulás mint lázadás* című könyvéről)

Milyen választ ad a filozófia korunk kérdéseire, meg tud-e felelni a legújabb kihívásoknak? Félve tesszük fel a kérdést mindannyian, akik a „modern barbárság” rohamos térnyerését, a bölcsesség szeretetének szaktudományá válását elkerülhetetlennek látjuk. Különösen fájdalmas, félelmetes mindez, hiszen a német idealizmus ellenpontozásaként létrejövő irracionalista irányok pár évtizedig reménykedésre adtak okot. A rendszeralkotó, az emberi elme mindenhatóságára épülő filozófiai hagyományt betetőző hegeli monumentummal szemben felhozható legfőbb vád annak rideg embertelensége volt. Olyan szerencsétlenként szokták leírni ezek alkotóit, aki kastélyt épít magának, mégis a mellette álló pajtában kénytelen meghúzni magát. A Nietzsche, Kierkegaard és a nyomukban járó egzisztencialisták tették újra „életközeli” a filozófiát. Ennek azonban rég vége, elvtelve találni már olyan művet, amely nem filozófiatörténet vagy „tudományipari szakmunka”, hanem nekünk szól, visszatér az ősi célkitűzéséhez: saját korunkat és benne önmagunkat megérteni. Barcsi Tamás 2012-es, a Publikon Kiadó gondozásában megjelent, *A kivonulás mint lázadás* című könyvével erre tesz kísérletet.

A cím némileg félrevezető lehet, hiszen a könyv vezérelve végig a lázadás lehetőségeinek felmérése, ez azonban nem fejezi ki eléggé azt a kettős igényt, amellyel a művet jellemezhetjük: egyrészt a közérthetőség, ami szinte egy regény izgalmával párosul, ahogy arra V. Gilbert Edit is utal ajánló soraiban. A jó értelemben vett popularitás alapkövetelmény kellene, hogy legyen korunk minden olyan filozófiai munkája számára, amely nem kifejezetten a szakmának íródott. Másrésztől elképesztően sűrű szöveget kapunk, hatalmas jegyzet- és hivatkozási apparátussal, amelyek jól kiegészítik a főszöveget, viszont

nem zavarják annak gördülékenységét. Igényes, alapos munkával van dolgunk, amely nagyon széles perspektívával dolgozik, hiszen a filozófia mellett a szociológia, pszichológia, összehasonlító irodalomtudomány, etika, pedagógia, média-kutatás, filmtudomány, sőt a kriminalisztika és a kommunikációelmélet területéről egyaránt meríti forrásanyagát. Izgalmas látni, hogy gyakran már a különböző tudományterületek által az adott jelenség leírására alkalmazott fogalmi hálók összevetése is új következtetéseket eredményez. Az olvasói várakozások felcsigázására (vagy talán pontosítására?) szánt, *A kultúrától az ellenkultúráig, avagy a megtalált szabadság* alcímében is kettősség érezhető, hiszen az ígéretnek csupán az első fele teljesül. A szabadság valós, élhető megnyilvánulási formáit a szerzőnek nem sikerül felmutatnia.

A legmegkapóbb jellemvonása Barcsi Tamás könyvének számomra éppen az volt, hogy konzekvens szöveggé sikerült összegyűrnie mindazt a gazdag anyagot, amely – minden bizonnyal – több éves kutatómunka eredményeként halmozódott fel. A legnagyobbak – Arisztotelész, Kant, Foucault vagy Habermas – mellett a vizsgált témák ma meghatározó kutatóinak vállára is bátran

felállva tekint messzebbre a szerző, és többnyire valamiféle hanyag eleganciával szerkeszti egészé mondandóját.

Elegánsan kerül ki az eklekticizmus buktatóit is, Barcsi a hatalmas forrásanyag és a sokféle téma ellenére sem esik abba a gyakori hibába, hogy inkább csak referálja a kiválasztott munkákat, ahelyett, hogy könyve szövegébe építené őket. Jó érzékkel emeli ki azokat az elemeket, legyen szó tanulmányról vagy egész életműről, amelyek gondolatmenete továbbviteléhez szükségesek. A szöveget nem érheti a széttöredezettség vádjá sem, hiszen a szerző által tudatosan elvégzett tagolás egyértelműen a követhetőséget szolgálja

Bár az egyes részek önálló tanulmányként is megállják a helyüket, ki kell emelnünk, hogy Barcsi – minden bizonnyal tudatosan – kerül ki az ismétléseket, a már bevezetett vagy a később részletesebben tárgyalt fogalmakat, elméleteket nem elemzi újra, csupán utal rájuk. Ezzel mindenképpen erősíti a mű koherenciáját. Az egész könyvet szépen összefogják azok a gondolati ívek, amelyek mind egy irányba mutatva olyan kérdésekre adott válaszokból, vagy inkább nagyon korrekt módon csupán „válaszkísérletekből” épülnek fel, mint hogy: van-e lehetőség a jóléti társadalmakban (jelenünkben) a szabadság megélésére? Mik az identitás megtalálásának, megalkotásának esélyei? – valamint az örök, de megkerülhetetlen kérdés: Hogyan lehetünk boldogok?

Az első fejezetben a nyugati kultúra értékorientált vizsgálatára tett kísérletet a szerző, amelynek során az egész könyvön végigvonuló, állandó viszonyítási pontként szolgáló kulcsfogalmak kerülnek tisztázásra: a „Rend”, Szabadság, Verseny, Fejlődés, stb. Bár ezen alapfogalmak bevezetése az első fejezet célja, ez nem nehézkes, túlírt „minitanulmányok” formájában valósul meg, hanem sokkal inkább a későbbiek megértését lehetővé tevő, problémaközpontú fogalomtisztázások formájában. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a tömegmédián szocializálódott olvasó figyelmének tartós lekötésére mennyire eltalált ez a témákat gyors egymásutánban variáló, állandóan mozgó, továbbhaladó gondolatmenetet eredményező forma.

Már e fogalomtisztázások során is többször felszínre bukkan a könyv egyik legfőbb erénye: Barcsi Tamás élményszerű stílusban képes olyan összefüggésekre rámutatni, amelyekről lehántva a száraz tudományosság burkát és kontextusba helyezve, „játékba hozva” azokat válasszá válnak a talán fel sem tett kérdéseinkre. Számomra ilyenek voltak például a globalizációval szükségszerűen együtt járó demokráciadeficitről vagy éppen a „lázadó törekvéseknek a Rendbe való becsatornázásáról” mondottak.

Azokban az esetekben is, amikor a szerző napjainkban már közismertté vált tételeket, elméleteket használ fel, ügyel a gondolat forrásának pontos megjelölésére, és különösen arra, hogy ezt konstruktívan fejlessze tovább. Igaz ez például akkor, amikor az egyénre gyakorolt hatásuk minél pontosabb feltérképezése érdekében, olyan triviálissá koptatott témákról beszél, mint a szórakozás-fogyasztás-média kapcsolata, az információs társadalom, globalizáció vagy éppen a valóság-show-k világa.

E fejezet másik kitérő célja a jóléti társadalom értékfelfogásának és etikájának, a kapitalizmus működési elveinek felvázolása. A kultúrtörténeti ívű áttekintés végpontja most is, mint minden további fejezet esetében, a XXI. század. Barcsi korunk megértésének egyik kulcsát a paradoxonban látja, hiszen számos jelenséggel, például a fejlődés, a tudás vagy az individualizáció fogalmával kapcsolatban magyarázó erőt tulajdonít neki. Utóbbi lehetetlensége mellett érvelve például a következőkben összegzi álláspontját: „Hatalmas paradoxon, hogy az emberek egyéniségnek gondolják magukat, akiknek joguk van a sikerhez és az önmegvalósításhoz, ahhoz, hogy úgy éljék le az életüket, ahogy akarják, ennek ellenére mindenki (vagy majdnem mindenki) ugyanúgy él.”

A második, *Identitásproblémák* című fejezetet tulajdonképpen már az előző részből idézett mondat előlegezi, ugyanakkor a téma szakirodalmának elmélyült ismeretéről tanúskodó, alapos összefoglalás következik. Közülük talán a Susan Greenfield agykutató által javasolt terminológiát érdemes kiemelni, hiszen ezeknek fontos szerep jut majd a későbbiek során is. Ő a jövő identitásainak lehetséges változatait a beszédes *Valaki-, Senki-*,

Akárki- (és *Heuréka-*)*forgatókönyvekkel* írja le. Rövidsége és amiatt, hogy egyetlen téma elemzésére koncentrálna, némileg kilóg ez a rész a többi közül, végletesen pesszimista végcsengésével azonban már egyértelműen a mű utolsó előtti fejezetét előlegezi. Az *Értékek és hősök* című fejezet egész gondolatmenetének érzékelhető hiányossága, hogy a hőstípusok elemzése mellett nem eléggé reflektál arra a problémára, hogy milyen értékek jellemzik korunkat, egyáltalán lehetséges-e még értékekről beszélni. Bár a könyv néhány hasonló, ironiával fűszerezett mondatát olvasva egyértelművé válik a szerző álláspontja ezzel kapcsolatban: „Mivel a szabadság és a demokrácia, mint alapvető értékek megvalósultak, ezért úgy tűnik, hogy a szabadság és az igazságosság hőseire már nincs szükség, mint ahogy a szabad szerelem és szexualitás korszakában a szerelmi hősök kora is lejárt, a szeretet világa utópia, az »önmagáért való« (tehát nem a Rend céljait erősítő) tudás és alkotás haszontalan, a vallás magánügy, a nemzeti eszmények idejétmúltak.” Ez az „elhallgatás” majd főként a hőstípusok tipizálásakor bosszulja meg magát, hiszen hamar világossá válik, hogy bármilyen értelemben is beszélünk hősekről, azt csak valamiféle értékkoordinátarendszerben tehetjük meg.

Már itt, a pozitív hősök néhány fontosabb fajtájának jellemzése során szembetűnő lesz, hogy Barcsi szívesen merít a szépirodalmi művek és a mozifilmek világából, szintetizálni képes a popkultúra elemét a teoretikus munkákkal, az előbbieket gyakran megvilágosító erejű példaként szolgálnak az utóbbiakhoz. Ugyanakkor szép számmal sorakoznak történelmi személyiségek is, a szerelem hőséneket megtestesítői között például olyan archetipikus alakokat és műveket találhatunk, mint a Rómeó és Júlia, az Üvöltő szelek vagy az Anna Karenina, míg a lázadó hős, a forradalmár kifejezői Castro, Che vagy éppen Martin Luther King, a szuperhősé Pókember vagy John McClane. A hős archetipusának deheroizálódását korokon átívelő folyamatként mutatja be a szerző. Don Quijote-tól a puskinsi és byroni felesleges embereken át Nietzscheig ívelő elemzés célja, hogy kimutassa, napjainkban lehetetlen a hősiességet eszményként felmutatni, viszont kultúránk lényegi jellemzőjévé éppen a „pótlékhősök tömeggyártása” vált.

A könyv középső, *Autonómia, lázadás, kivonulás* című fejezetében, az alapfogalmak tisztázása és a tágabb kontextus megteremtése után aztán a fő téma felé fordulunk. A lázadás dilemmájának és esélyeinek latolgatása során elemzésre kerülő úrszolgá viszonyban kapcsolatban mindenképpen érdemes lett volna a téma egyik fontos teoretikusának, Hegelnek a gondolatait is beépíteni. A lázadás megjelenhet egyfajta passzivitásként, a „kiteljesedést lehetetlenné tévő társadalom kritikájaként” is, azaz kivonulásként. Ennek a választásnak a példái a világirodalom olyan klasszikusai, mint Oblomov, *A varázshegy* Hans Castorpja vagy az *Utas és holdvilág* főhőse. Ettől kezdve, a könyv második felében az összehasonlító irodalomtudomány terminológiája, szempontrendszere és vizsgálati módszerei egyre fontosabb szerephez jutnak. A kiválasztott regények elemzése szinte kivétel nélkül alapos, lényegre törő, problémaközpontú. Ugyanakkor azt mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy ha a példaként hozott művek kiválasztása nem is kérdőjelezhető meg, a társadalmi jelenségek irodalmi alakok általi magyarázata helyenként legalábbis problematikus.

Az ötödik fejezet abból a hipotézisből indul ki, és ez lendíti tovább az előző rész gondolatmenetét, hogy a lázadás egyfajta – negatív vagy pozitív – „határsértésként” is értelmezhető. A szerző hangsúlyozza, hogy itt még csupán határsértésekről beszélhetünk, nem a határnélküliség fenyegető rémével kell az egyénnek szembenéznie, ahogy történik az majd a hatodik fejezetben. Salinger *Zabhegyző* és Sylvia Plath *Az üvegbúra* című regényeinek párhuzamba állításával igyekszik bemutatni „a magányos határsértők” típusát, akik számára már csupán az örültek háza vagy az öngyilkosság kínálkozik menekülési útként.

Az ötvenes és hatvanas évek Amerikájának beat-, hippy- és diákmozgalmainak történelmi bemutatása teremt alkalmat az ellenkultúra fogalmának bevezetésére. A témának megfelelően a példák között egyre több verset, filmet, dalokat, musicaleket is találunk. 1968. kiemelt jelenősséggel bír Barcsi gondolatmenetében, több szempontból is jelképes dátum, fordulópont, amikor a „proletárforradalom helyett a fiatalok lázadásáról, az »osztályharc«

helyett nemzedéki harcról beszélhetünk.” Mindez a későbbiek során levont következtetések miatt válik különösen érdekessé. A lázadó törekvésekre a Rend által adott választ ugyanis például a „Nagy Beolvadás” fogalmának bevezetésével írja le, amelynek lényege, hogy a valódi lázadókat követő generáció fiataljai már egy olyan atmoszférában szocializálódtak, amely megkérdőjelezi bármiféle ellenállás lehetőségét. Ugyanakkor Barcsi meggyőzően érvel amellett, hogy egészen máig elérnek ennek a „dicső kornak” a következményei. A hatás azzal a paradoxonnal írható le leginkább, hogy úgy tűnik, mintha a 60-as évek törekvései – mint mondjuk a szólásszabadság vagy a szexuális szabadság – teljes egészükben megvalósultak volna, miközben éppen az ellenkezőjük vált általánossá. Például az előbbiből az interneten korlátlanul – és gátlástalanul – megosztható szövegtenger lett, ahol valójában nagyon nehéz bármit is komolyan venni, míg az utóbbi mennyiségi- és eszközzemléletű virtuális élvezetté, a piaci viszonyok által irányított pornóiparrá változott.

A lázadás lehetőségeit, fajtáit kimerítő alaposan elemző rész végére érve maradt bennünk némi hiányérzet, amiért a romantika korának titáni, „lánglelkű szabadságmániásai”, valamint az avantgárd formabontó és kultúraellenes művészeit hiába kerestük.

A hatodik fejezet önálló tanulmányként olvasva érdekfeszítő, tartalmas munka, amelyben élményszerű irodalmi elemzések sorakoznak egymás után, a mű egésze szempontjából azonban aligha nevezhető a könyv legsikerültebb részének. Barcsi Bret Easton Ellis és Michel Houellebecq, kortárs amerikai és francia írók életművének interpretációja során tett kísérletet arra, hogy regényeik mélyebb összefüggéseit bemutassa. Az olyan ismert művek, mint *Az elemi részecskék*, a *Nullánál is kevesebb*, az *Amerikai Psycho* vagy éppen a *Királyi hálószobák* közös eleme, hogy alakjaik a „verseny és a fogyasztás világának barbárságára” szolgálnak példaként. Bemutatásukkal egy modernkori archetípus születésének lehetünk tanúi, a „kiábrándultság korának” pszichopatai, szexuális bűnözői, sorozatgyilkosai, kiégett modelljei és aberrált milliárdosai életmódjának és motivációinak hátterében mindig ugyanazt találjuk:

„kétségbeesetten és kényszeresen bizonyítani akarja (elsősorban önmagának) mindenkivel szembeni fölényét, azt hogy mindenkit akár legbrutálisabb céljai pusztá eszközévé tud alázni.”

Talán nem tévedek nagyon, ha azt állítom, a túlsúlyba kerülő irodalmi elemzés éppen a könyv legszimpatikusabb vonásának rovására megy. Korunk jelenségeinek éles szemű kritikáját, az újszerű fogalomhasználatba sűrűsödő felismeréseket néha már inkább az öncélúsággal jellemezhető interpretációk váltják föl.

E rész második alfejezetének – amelynél az eddig megszokott számozást érthetetlen okból nyomtatott nagybetűkkel történő jelölés váltja föl – külön érdekessége, hogy a hatvanas évekkel kapcsolatosan korábban mondtak teljes átértelmezésére tesz kísérletet. *Erkölcsei határok nélkül. Ide vezettek a hatvanas évek?* - teszi fel a kérdést a fejezetcímbe a szerző. Az elemzésre kerülő regények esetében végig viszonyítási pontként és kontextusként szolgál mindaz, ami az ötödik fejezetben az 1960-70-es évekkel kapcsolatban elhangzott. A „kilencvenes évek sorozatgyilkosai a hatvanas évek hippijeinek egyenes ági leszármazottai” - foglalja össze a szerző egy meghökkentő kijelentésben a választ a címben feltett kérdésre.

A G-vel jelölt alfejezet, amely az *Összetéveszhető, felcserélhető emberek, az „én” eltűnése* címet viseli, véleményem szerint sokkal lényegesebb problémát vet fel annál, mint hogy az erre szánt alig másfél oldalban ezt ki lehessen fejteni. A szerző teljességgel figyelmen kívül hagyja a téma filozófiai jelentőségét, még ha ez a gondolatmenet egésze szempontjából nem is hat zavaróan.

Az utolsó fejezetben valamiféle irányváltás érzékelhető. Minden bizonnyal a kegyetlenül kiábrándító és reménytelenségbe torkolló kritikák ellenpontozásának, ugyanakkor talán valamiféle összegzés szándékával is íródhatott ez a rövidke fejezet, amelynek első és második fele élesen elválasztható. A habermasi diskurzusetika elemzése a könyv más részeibe sokkal inkább beilleszthető lett volna, az összegző szándékot inkább csak zavarja.

A fejezet második felében aztán előbukkan az az egész könyvön keresztül következetesen végigvitt feladatvállalás, hogy valamiféle cizellált,

visszafogott, mégis markáns kórkritika megbújjon a sorok mögött. A tömegkultúra termékeinek mesterséges világába, a vásárlás-fogyasztás, a pótcelekvések és vett élvezetek büvkörébe menekülő emberi magatartásformák leírásakor nem egyszer magunkra ismerhetünk. Barcsi azonban – teljes mértékben szembe helyezkedve a mai trendekkel – egyáltalán nem akar (meg)változtatni, csupán felismer, konstatál; úgy képes tükröt tartani elénk, hogy eldönthetjük, belenézünk-e, és ha igen, az csak teljesebb önismerethez segít.

Összegzésként feltehető tehát a kérdés: van-e még napjainkban reális lehetőség a lázadásra? A mű végén is alig csillan valami remény, talán

mert a szerzőnek sincsenek illúziói, és valamiféle intellektuális becsületesség – vagy csak bajtársiasság – folytán bennünk sem akar hamis illúziókat kelteni. Egyedüli lehetőségként a kívülállást, – választott vagy akarattalan – elkülönülést tudja felmutatni, de ez is borzasztóan problematikus, hiszen megvalósítása rengeteg energiát emészt föl, lemondást követel és szükségszerű velejárója a magány. Camust parafrazálva tehát a nem-lázadó emberről beszélhetünk. Nincs jó választás, sőt lehetőségek híján ez szinte felesleges is!

(Publikon, Pécs, 2012)

Kiss Ágnes Katinka:
Tehenes

